

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НЕПІДПРИЄМНИЦЬКА ЮРИДИЧНА ОСОБА ПРИВАТНОГО ПРАВА»

Кочин В. В.,

молодший науковий співробітник

НДІ приватного права та підприємництва НАПрН України

Статтю присвячено окремим проблемам правового статусу непідприємницьких юридичних осіб приватного права. Акцентується увага на визначенні поняття, яке б найповніше окреслювало правовий статус юридичних осіб, які не мають на меті отримання прибутку з можливістю його наступного розподілу між учасниками, визначенні видів та обсягу правоздатності вказаних юридичних осіб.

Ключові слова: непідприємницька юридична особа, комерційна діяльність, установа, фонд, непідприємницьке товариство.

Зі здобуттям незалежності Україна стала на шлях розвитку демократичної держави та побудови громадянського суспільства, в якому вагому роль відіграють громадські об'єднання. Йдеться не тільки про об'єднання громадян, а взагалі про такий інститут як непідприємницькі юридичні особи приватного права, адже вказані юридичні особи діють не лише з метою участі у громадському житті держави та суспільства, а й з метою реалізації особистих нематеріальних прав засновників (учасників) таких утворень.

На сьогодні в Україні є значна кількість законів, які визначають правовий статус окремих видів непідприємницьких юридичних осіб. Проте єдиного нормативного акта, який би визначав загальні засади, принципи їх діяльності, досі не прийнято. Спроби розробки та введення у життя такого закону виявилися безуспішними, а тому звертатися у такому випадку, перш за все, слід до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Проблему діяльності непідприємницьких організацій (непідприємницьких юридичних осіб) досліджували такі вчені як О. В. Батоюська, В. І. Борисова, С. Л. Буко, І. П. Жигалкін, Ю. О. Заїка, Т. О. Ковдій, Д. С. Лещенко, В. В. Лисенко, О. Миланко, К. В. Негребецька, В. Піддубна, В. Примак, Д. Ратцен, Д. Мур, М. Дарем, М. М. Свиридова та ін.

Метою вказаної статті є окреслення проблеми статусу непідприємницьких юридичних осіб, обґрунтування доцільності використання прийнятої у ЦК України термінології та виокремлення видів вказаних учасників цивільних правовідносин.

Якщо говорити про непідприємницькі організації, то не можна не згадати про такі терміни як «підприємництво» та «непідприємницька діяльність». Звертаючись до тлумачення терміна «підприємництво», розуміють самостійну, систематичну, правомірну економічну (господарську) діяльність юридичних або фізичних осіб з виробництва продукції (товарів), виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку [13, с. 545].

ЦК України не надає безпосереднього тлумачення терміна «підприємництво», а лише вказує на підприємницькі товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (ст. 84 ЦК України). Статтею 42 Господарського кодексу України (далі – ГК України) передбачено, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Таким чином, можна дійти висновку, що основна мета підприємництва (чи підприємницької діяльності) є отримання прибутку з можливістю його наступного розподілу.

Отже, як заперечення цього терміна, непідприємницька діяльність не має на меті одержання прибутку, що і передбачено ч. 1 ст. 85 ЦК (йдеться про непідприємницькі товариства), ч. 1 ст. 52 ГК (стосовно некомерційної діяльності).

Для характеристики діяльності, яка не має на меті отримання прибутку, в доктрині використовуються різні терміни: «непідприємницька», «некомерційна», «неприбуткова», «неурядова» [5, с. 65; 9]. Це, у свою чергу, породжує певну невизначеність, оскільки і в нормативно-правових актах трапляються різні визначення такої діяльності. Зокрема, термін «непідприємницька організація» використовується у законах України «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про державну підтримку сільського господарства» тощо. У свою чергу, термін «некомерційна організація» трапляється в Основах законодавства України про культуру, законах України «Про телебачення та радіомовлення», «Про кооперацію» тощо.

До прийняття ЦК України в підручниках з цивільного права України майже немає поділу юридичних осіб за таким критерієм як здійснення діяльності з метою отримання прибутку. Це було цілком природно, хоча вже тоді зазначалося, що існують «комерційні» та «некомерційні» юридичні особи, при цьому роблячи акцент на тому, що вказаний поділ існує у деяких країнах СНД [12, с. 126].

Після набуття чинності ЦК України, котрий закріпив поділ юридичних осіб на «підприємницьких» та «непідприємницьких», в навчальній літературі чомусь триває використання термінів «некомерційні» та «комерційні» [3, с. 64; 10, с. 44], що не відповідає цивільному законодавству.

Слід зазначити, що у зарубіжних країнах використовується інша термінологія. У США – «неприбуткова організація» («non-for-profit organization»); в англійській практиці – «благодійна організація» («charity organization»), при чому цей термін охоплює весь спектр суспільно-корисних неурядових організацій; у Франції – «економічні колективи» («societes»), проте у цій країні також застосовується термін «асоціація» («associations») [5, с. 65].

На нашу думку, найбільш правильним і таким, що відповідає чинному цивільному законодавству, є поняття «непідприємницька діяльність», а тому і юридичні особи слід поділяти на «підприємницькі» та «непідприємницькі». Для підтвердження цієї позиції варто зауважити, що «підприємництво» є ширшим поняттям ніж «комерція» (від лат. commercium – торгівля). Остання – виключно діяльність у сфері торгівлі, торгового обороту. [14, с. 166; 8, с. 287], а «підприємництво» – діяльність у економічній, фінансовій сфері [8, с. 581].

Проте існує думка, що термін «комерція» може використовуватися у широкому значенні. Так, відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» термін «комерційний» тлумачиться широко і охоплює питання, що випливають з усіх відносин торгового характеру – як договірних, так і недоговірних. Відносини торгового характеру включають будь-які торгові угоди про поставку товарів або надання послуг чи обмін товарами або послугами; угоди про розподіл, торгове представництво; факторні операції; лізинг; інжиніринг; будівництво промислових об'єктів; надання консультативних послуг; купівлю-продаж ліцензій; інвестування; фінансування; банківські послуги; страхування; угоди про експлуатацію або концесії; спільні підприємства та інші форми промислового або підприємницького співробітництва; перевезення товарів та пасажирів повітрям, морем, залізничними та автомобільними шляхами. При цьому такий перелік угод не є вичерпним.

Слід зазначити, що і в судовій практиці розрізняють терміни «підприємницький» та «комерційний». Пунктом 15 Інформаційного листа від 07.04.2008 року № 01-8/211 Вищий господарський суд України дає відповідь на запитання: *«Як співвідносяться поняття «підприємницькі товариства» та «непідприємницькі товариства», наведені у ЦК України, з поняттями «комерційні підприємства» та «некомерційні підприємства». Чи є вони тотожними?»*

Відповідь Вищого господарського суду України така. *ГК України використовує як ознаку для поділу вказаних вище понять наявність чи відсутність мети одержання прибутку (який, звичайно, може бути одержаний і без наявності такої мети як побічний результат), а не наявності чи відсутності можливості розподіляти прибуток між учасниками (чи сплати суми прибутку або його частини одному учаснику).*

Тому поняття «комерційні підприємства» та «некомерційні підприємства» не є тотожними поняттями «підприємницькі товариства» та «непідприємницькі товариства».

Проте варто зауважити, що у ст. 84–86 ЦК України використовуються поняття «підприємницький» та «непідприємницький» при характеристиці юридичних осіб – підприємницькі товариства та непідприємницькі товариства – тобто суб'єктів правовідносин. Відповідне ж поняття «некомерційний», у свою чергу, використовується у ст. 52 ГК України для позначення виду господарської діяльності – некомерційного господарювання. Таким чином, виникає розбіжність термінів при визначенні суб'єктів відносин та їх економічної (господарської) діяльності.

Більше того, ст. 74 ГК України врегульовано правовий статус державного комерційного підприємства. З огляду на господарсько-правове регулювання визначення є досить логічним, зважаючи на суб'єкт господарювання та його господарську діяльність. Проте, зважаючи на положення ЦК, організаційно-правову форму вказаного суб'єкта визначити досить важко (хоча варто зауважити, що ЦК не має вичерпного переліку організаційно-правових форм).

Можливою є також ситуація, коли громадська організація, яка має статус юридичної особи, продаючи газети власного видавництва, отримує певний прибуток і не розподіляє його між членами громадської організації. Виходячи з позиції Вищого господарського суду України, вказана юридична особа буде непідприємницькою

(відповідно до положень ЦК) та комерційною (відповідно до ГК), хоча, по суті, вказана позиція є нелогічною.

Варіантом виходу з ситуації може стати конструкція Німецького цивільного уложення, яка передбачає, що некомерційне об'єднання (§ 21) – це об'єднання, яке не має на меті здійснення підприємницької діяльності, а комерційне об'єднання (§ 22) – це об'єднання, яке, навпаки, має на меті здійснення підприємницької діяльності. Таким чином, вбачається взаємозамінність термінів «комерційний» – «підприємницький» та «некомерційний» – «непідприємницький».

Залежно від організаційно-правової форми усі юридичні особи відповідно до ст. 83 ЦК України поділяються на товариства, установи та інші форми, встановлені законом. Це положення, безперечно, стосується і непідприємницьких організацій, проте щодо них має місце низка істотних прогалин, які породжують, на думку вчених, на практиці цілковитий «хаос» [4, с. 136].

На відміну від підприємницьких товариств, до яких застосовується вичерпний перелік організаційно-правових форм (ст. 84 ЦК), непідприємницькі організації не мають закритого переліку [7, с. 305–306]. Так, відповідно до ст. 6 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» благодійні організації (як непідприємницькі організації) можуть утворюватися у формі: членської благодійної організації; благодійного фонду; благодійної установи та інших благодійних організацій (фондацій, місій, ліг тощо).

Аналізуючи положення ст. 86 ЦК, можна дійти висновку, що непідприємницькими можуть бути як товариства, так і установи. Разом з цим виникає питання стосовно інших організаційно-правових форм. Так, виділяють також фонди, правовий статус яких не врегульовано ЦК. Відповідно до ч. 2 ст. 10 проекту Закону України «Про непідприємницькі організації» (далі – проект Закону) фонд є особливою формою установи [1]. Такої самої позиції дотримується і Д. С. Лещенко при визначенні видів установ [4 с. 136].

Запропоновані проектом Закону організаційно-правові форми непідприємницьких організацій мають таке визначення:

1) непідприємницьке товариство – засновується не менше ніж двома фізичними та/або юридичними особами та об'єднує на добровільних засадах і на основі індивідуального членства осіб, що об'єдналися для досягнення спільної статутної мети для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення спільних нематеріальних інтересів, має корпоративний устрій та управляється його членами;

2) непідприємницька установа – засновується за ініціативою однієї фізичної чи юридичної особи або групи таких осіб, які не беруть участі в її управлінні, на основі майна, переданого установі засновниками, і не має членства. Засновники непідприємницької установи (крім фонду) зберігають право на майно, передане їй, якщо інше не передбачено договором передачі майна;

3) фонд – особлива форма непідприємницької установи, а майно, передане фонду його засновниками, є власністю фонду.

Так як ЦК України містить лише загальні положення про непідприємницькі організації, при їх характеристиці та класифікації навіть вчені в галузі цивільстики використовують положення ГК України щодо некомерційної господарської діяльності [6, 141]. Проте слід зауважити, що

ГК України характеризує лише державний та комунальний сектори економіки щодо невідприємницьких організацій. В цілому можна погодитися з позицією щодо поділу організаційно-правових форм невідприємницьких юридичних осіб на товариства та установи.

Аналіз класифікації невідприємницьких організацій на базі різних нормативно-правових актів дає можливість дійти висновку, що поняття «неприбуткові установи та організації» є досить тісним для невідприємницьких юридичних осіб. Так, ст. 7.11.1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» наводить перелік таких юридичних осіб. Проте, визначаючи їх види, Державна податкова адміністрація України у наказі № 355 від 03.07.2000 не наводить характерні ознаки неприбуткових юридичних осіб. Варто зазначити, що під визначенням «структури ознаки» у вказаному наказі розуміються неприбуткові установи (організації), що не відповідає чинному законодавству.

Невідприємницькі юридичні особи можуть також поширювати свою діяльність за межі країни реєстрації. Оскільки така юридична особа не є суб'єктом публічного права, то для її позначення використовується термін «неурядова організація» («INGO») [2]. Вони класифікуються відповідно до сфери їх діяльності на: а) BINGO – бізнес-орієнтована міжнародна організація; б) RINGO – релігійна міжнародна організація, наприклад «Catholic Relief Services»; в) ENGO – екологічна організація, наприклад, «Global 2000»; г) GONGO – це організація, яку може відкрити уряд будь-якої країни для того, щоб реалізовувати проекти і мати право отримувати додаткову фінансову підтримку від інших фондів; г) QUANGO – це квазіавтономна організація, як «W3C» чи «International Organization for Standardization» (ISO), з огляду на те, що така організація не є такою в чистому вигляді.

Тим часом проект Закону також поділяє невідприємницькі організації на:

- суспільно корисну організацію (створена і діє виключно з метою, зокрема: охорони прав людини, надання соціальних послуг; підтримки науки, некомерційних засобів масової інформації, аматорських видів спорту, мистецтва, культури, релігії, освіти; полегшення виконання державних функцій, підтримки важливих державних та місцевих соціальних програм);

- приватно корисну організацію (створена і діє з метою досягнення цілей, визначених статутом організації в інтересах членів, працівників організації або конкретних осіб).

Таким чином, враховуючи чинне законодавство, досить важко дійти однозначного висновку стосовно організаційно-правових форм невідприємницьких юридичних осіб приватного права. Виходячи з фундаментальних положень ЦК України вбачається, що вказані юридичні особи за організаційно-правовими формами можна поділити на товариства та установи.

Щодо правоздатності, то юридична особа відповідно до ст. 91 ЦК здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, тому вона здатна мати загальну (універсальну) правоздатність.

Невідприємницькі організації створюються для досягнення певної мети, а значить надання їм загальної (універсальної) правоздатності не узгоджується з цільовим характером їх діяльності. Виходячи з цього, вказані

юридичні особи повинні мати спеціальну (цільову) правоздатність [11, с. 129–130]. Для прикладу можна проаналізувати ст. 24 Закону України «Про об'єднання громадян», яка визначає, що господарська та інша комерційна діяльність об'єднань громадян здійснюється через створені ними юридичні особи, тобто не самостійно.

До речі, у ЦК Російської Федерації, наприклад, загальна правоздатність встановлена тільки для підприємницьких юридичних осіб, а невідприємницькі, як і раніше (відповідно до радянського законодавства), користуються обмеженим обсягом прав [6, с. 148].

Невідприємницькі організації можуть мати на меті досить різні цілі діяльності, перш за все не пов'язані з отриманням прибутку. Це можуть бути: задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів; добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги; специфічними формами благодійництва є меценатство і спонсорство; одноособово чи разом з іншими сповідання будь-якої релігії або не сповідання ніякої, відправлення релігійних культів, відкрите вираження і вільне поширення своїх релігійних або атеїстичних переконань; об'єднання на основі пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання); з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки; об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва тощо.

Перелічена вище діяльність є основною, першочерговою. Саме вона задовільняє потреби учасників (головним чином особисті немайнові), стає об'єктом відносин між невідприємницькими організаціями, іншими юридичними особами та державою в межах громадянського суспільства.

Разом з тим, законодавець поруч з основною надає право невідприємницьким організаціям здійснювати і підприємницьку діяльність. Так, ст. 86 ЦК України передбачено, що невідприємницькі товариства (споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Беручи до уваги брак великих цільових пожертвувань, а також відсутність довготермінових традицій приватної філантропії, реальність життя є такою, що багато організацій в регіоні Центральної та Східної Європи можуть виживати лише завдяки запровадженню певної економічної діяльності, яка покликана доповнювати дохід від пожертвувань і інвестиційної діяльності [9].

Отже, аналізуючи положення законодавства стосовно статусу юридичних осіб, які не мають на меті отримання прибутку та наступного його розподілу між учасниками, для їх позначення найбільш доречно використовувати термін «невідприємницькі юридичні особи», оскільки термін «невідприємницькі», на нашу думку, ширше розкриває вказане поняття як заперечення терміна «підприємництво» («підприємницька діяльність»).

Оскільки в ЦК України містяться норми, які визначають лише їх загальний правовий статус, то слід звертатися до багатьох нормативно-правових актів, які регулюють специфіку діяльності невідприємницьких юридичних осіб, проте це, у свою чергу, призводить до певних розбіжностей.

Для вирішення окресленої проблеми (поняття, організаційно-правові форми, правосуб'єктність тощо) в Україні здійснювалися спроби прийняття Закону про невідприємницькі організації, проте, зважаючи на динаміку цивільних відносин, він залишається тривалий час на доопрацюванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Проект № 0961 Закону України «Про невідприємницькі організації»* від 14.05.2002 (Тираж 14.03.2005) // Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=1217.
2. *Буко С. Л.* Специфіка активності міжнародних НУО на ринку соціальних послуг // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2006. – № 54. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_54/Buko.htm.
3. *Заїка Ю. О.* Українське цивільне право: навчальний посібник. – 2-е вид. змін. і доп. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 368 с.
4. *Лещенко Д. С.* Невідприємницькі юридичні особи: особливості організаційно-правових форм // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2007. – № 1(37). – С.135–143.
5. *Лысенко В. В.* Регламентирование правового положения и функционирования неправительственных организаций в зарубежных странах // Государство и право. – 2009. – №1. – С.65–72.

6. *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2-х т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т.1. – 832 с.*

7. *Негребецька К. В.* До проблеми відмежування невідприємницьких товариств від підприємницьких // Сучасні проблеми юридичної науки: тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / За заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008 – С.304–307.

8. *Ожегов С. И. и Шведова Н. Ю.* Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

9. *Ратцен Дуглас, Мур Девід, Дарем Майкл.* Правові основи діяльності некомерційних організацій в Центральній та Східній Європі // «Громадянське суспільство» № 4(11)/2009 – Режим доступу: <http://www.icnl.org>.

10. *Цивільне право України: навчальний посібник / За ред. С. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої. – К.: Істина, 2009. – 280 с.*

11. *Цивільне право України: підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т.1. – 480 с.*

12. *Цивільне право України: підручник: У 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.*

13. *Юридична енциклопедія: В 6-ти т./Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр.енцикл., 1998. – т. 4: Н-П. – 2002. – 720 с.*

14. *Юридична енциклопедія: В 6-ти т./Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр.енцикл., 1998. – т.3: К-М. – 2001. – 792 с.*

This article is devoted to some problems of the legal status of non-enterprise legal entities in private law. Stress is on a definition, which would outline the most complete legal entities which are not intended to profit with the possibility of the next allocation between the members, determining the types and amount of capacity listed entities.

Стаття посвячена некоторым проблемам правового статуса непредпринимательских юридических лиц частного права. Акцентируется внимание на определении понятия, наиболее точно определяющего правовой статус юридических лиц, не имеющих целью получение прибыли с возможностью её последующего распределения между участниками, определении видов и объема правоспособности данных юридических лиц.

ВІТЧИЗНЯНА ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА: ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ ПРИРОДИ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Янчук І. А.,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті розкриваються особливості семантики термінів, засоби подолання термінологічної полісемії, лінгвістичні чинники, які використовуються в процесах удосконалення юридичної термінології.

Ключові слова: однозначність терміна, термін на позначення поняття, термінологічна полісемія, вимоги до терміна, лінгвістичний чинник.

Ефективними кроками на шляху всебічного вивчення і практичного застосування юридичної термінології є використання сучасних методологічних підходів юридичної науки разом із лінгвістичними засадами щодо активних процесів термінологічної номінації, яка полягає як в пересмисленні загальноживаних слів з метою позначення певного наукового поняття (процес термінологізації), так і перенесенні сформованого терміна з однієї галузі в іншу (процес ретермінологізації), а також використанні словотворчих моделей сполучуваності слів у творенні нових найменувань у вигляді термінослів і терміносполучень.

Стає очевидним той факт, що дослідження нових суспільних і економічних явищ у теоретичному аспекті та розробка якісних методологічних підходів до вивчення нагальних цивільно-правових відносин передбачають широке залучення термінологічних одиниць, які, в свою чергу, потребують обґрунтування і пояснення щодо введення їх в науковий обіг, законотворчу діяльність, судовий розгляд тощо. Враховуючи це, варто підкреслити, що юридична галузь зацікавлена в якості всіх компонентів термінологічної системи.

Слід зауважити, що співвідношення змісту юридичного поняття з його однозначним термінологічним відповідни-